

Bölgesel Olayların ve Ülkelerin Türkiye-Lübnan İlişkilerine Etkisinin Değerlendirmesi

Yusuf Sayın¹, Abed Allah Jahjah²

Doi: 10.55918/islammedeniyetidergisi.1486197

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 18.05.2024 | Kabul Tarihi: 14.10.2024

Öz

Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkiler, derin tarihsel köklere sahip olup çeşitli alanlarda etkili olmuştur. Ticari, kültürel ve dil bağları, bu ilişkilerin temelini oluştururken, Osmanlı dönemindeki kurumsal bağlar da günümüze miras kalmıştır. Lübnan'ın 1943'te bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Türkiye ile ekonomik, siyasi ve askeri iş birliği, bazı tarihi ve güvenlik engellerine rağmen artmıştır. Türkiye, iç çatışmalarda Lübnan'a destek sağlamış ve bu süreçte çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Özellikle sanayi, tarım, gıda ve elektronik gibi alanlarda yapılan ticaret, ekonomik ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Terörle mücadele, kültürel ve eğitim alanlarında iş birlikleri de önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, AK Parti döneminde dış politikasını Orta Doğu ve Arap dünyasına odaklamış ve bu doğrultuda Lübnan ile ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak, bölgedeki krizler genellikle ikili ilişkileri etkilemiştir. Bu çalışma, 2002'den sonra Türkiye-Lübnan ilişkilerine odaklanarak, tarihsel bir bakış açısıyla incelenmiştir, Osmanlı döneminden itibaren kronolojik bir yaklaşım benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, Ortadoğu Bölgesi, Osmanlı, Suriye, Türkiye

Evaluation of the Impact of Regional Events and Countries on Türkiye-Lebanon Relations

Summary

The relations between Türkiye and Lebanon have deep historical roots and have been influential in various areas. While commercial, cultural, and linguistic ties form the basis of these relations, the institutional ties from the Ottoman period have also remained as heritage to this day. After Lebanon declared its independence in 1943, economic, political, and military cooperation with Türkiye increased despite some historical and security obstacles. Türkiye has provided support to Lebanon in internal conflicts and has signed various agreements during this process. Trade in industries such as industry, agriculture, food, and electronics has contributed to strengthening economic relations. Collaboration in counterterrorism, cultural, and educational fields has also played an important role. During the AK Party era, Türkiye focused its foreign policy on the Middle East and the Arab world, and in this context, it developed its relations with Lebanon. However, crises in the region have generally affected bilateral relations. This study focuses on Türkiye- Lebanon relations after 2002, adopting a historical perspective, starting from the Ottoman period with a chronological approach.

Keywords: Lebanon, Middle East Region, Ottoman, Syria, Türkiye

1 Doç.Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, ysayin@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4246-9416

2 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi, Abed_jahjah@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6525-9641.

Giriş

Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkiler, tarihi derinliklere sahip olup, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda çok yönlü etkileşimlerle şekillenmiştir. Bu ilişkilerin tarihi arka planı, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmakta olup, o zamandan bu yana iki ülke arasındaki bağlar çeşitli dinamiklerle evrilmiştir. Günümüzde bu ilişkiler hem bölgesel hem de küresel düzeyde yaşanan gelişmelerin ışığında sürekli bir değişim göstermektedir. Bölgesel olaylar ve diğer ülkelerin durumu, Türkiye-Lübnan ilişkilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmekte; bu etkiler, özellikle siyasi, ekonomik, güvenlik ve askeri alanlarda farklı boyutlarda kendini göstermektedir.

Son yıllarda, Türkiye-Lübnan ilişkileri özellikle Arap Baharı ile ortaya çıkan bölgesel dinamikler ve Ortadoğu'da yaşanan demokratikleşme hareketlerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu süreç, birçok ülkenin siyasi yapısında köklü değişikliklere yol açmış ve bölgedeki güç dengelerinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Türkiye, bu dönemde hem kendi bölgesel politikalarını yeniden tanımlamış hem de komşu ülkelerle olan ilişkilerini bu yeni siyasi ortama göre uyarlamaya çalışmıştır. Lübnan da bu süreçte, iç siyasetindeki dengeler ve bölgedeki gelişmeler doğrultusunda, Türkiye ile ilişkilerini yeniden değerlendirme ihtiyacı duymuştur.

Bu bağlamda, Hizbullah gibi bölgede önemli bir aktör olarak faaliyet gösteren silahlı güçlerin de Türkiye-Lübnan ilişkileri üzerindeki etkisi dikkate değerdir. Hizbullah'ın Lübnan'daki siyasi ve askeri varlığı, sadece iç dinamikler üzerinde değil, aynı zamanda Türkiye gibi bölgesel aktörlerle olan ilişkilerde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkilerin Arap Baharı ile başlayan bölgesel değişimlere ve Hizbullah'ın etkisine nasıl yanıt verdiği incelenecek ve bu unsurların iki ülke arasındaki ilişkilere nasıl yansıdığı tartışılacaktır.

1.Suriye Krizinin İkili İlişkilere Etkisi

Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkiler, iki ülkenin tarihsel bağları ve kültürel yakınlığına dayanmaktadır. İki ülke, diplomatik ve ekonomik alanda iş birliği yapmış ve karşılıklı çıkarları gözeterek ortak projeler üzerinde çalışmışlardır. Ekonomik iş birliği, sınır ötesi ticaret, enerji projeleri ve turizm, Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarını oluşturmaktadır. Ancak Suriye iç savaşının sona ermesi ve bu süreç sonrasında bölgedeki güvenlik durumunun nasıl şekilleneceği, Türkiye-Lübnan ilişkileri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Savaşın sona ermesiyle iki ülke de Suriye'den gelen göçmenlere ev sahipliği yapmış ve bu durumun ilişkilerine yansımaları olmuştur. Ayrıca, Suriye iç savaşı sonrasında bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, terör tehditleri ve sınır güvenliği gibi konular, Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkileri de etkileyebilecek faktörlerdir. Bu tür gelişmeler, iki ülkenin birlikte çalışma ve güvenlik konusundaki koordinasyonunu daha da önemli hale getirmektedir. Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye-Lübnan ilişkileri zorlu bir seyir izlemiştir. Arap Baharının ardından her iki ülkenin de yaşanan olaylardan ve bölgedeki istikrarsızlıktan etkilenmesi, ilişkilerde gerilimlere yol açmıştır. Lübnan'ın çok aktörlü siyasi yapısında yer alan Hizbullah, Suriye krizinde hükümeti desteklemişken Türkiye, Suriye hükümetine karşı muhalefete destek vermiştir. Bu farklı yaklaşımlar iki ülke arasında gerilimlere yol açmıştır. Örneğin, 2013 yılında

İstanbul-Beyrut seferini yapan THY'nin iki pilotunun Lübnan'da kaçırılması ve rehin alınması gibi olaylar, ilişkilerde ciddi bir krize neden olmuştur. Ancak her iki ülkenin yetkilileri bu durumu çözmek için iş birliği yapmış ve rehinelere serbest bırakılması konusunda çaba göstermiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2019). Bu tür siyasi krizlerin yanı sıra ticari ve ekonomik ilişkiler de olumsuz etkilenmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, daha önce de ifade edildiği üzere, belirli bir düzeyde olsa da yaşanan istikrarsızlık ve krizler nedeniyle ekonomik iş birliği ve yatırımlar olumsuz yönde etkilenmiştir. Buna rağmen iki ülke arasında resmi ziyaretler ve iş birliği mekanizmaları gibi girişimler de devam etmiştir. Her iki ülke siyasetçileri, ilişkileri geliştirmek ve olumsuz etkileri en aza indirmek için çaba göstermeye devam etmişlerdir. Ancak bölgedeki devam eden istikrarsızlık ve siyasi karmaşıklık, Türkiye-Lübnan ilişkilerini durağan bir seyirden uzak tutmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Türkiye, Lübnan ile devlet düzeyinde ilişkilerini güçlendirmenin yanı sıra Lübnanlılarla da iletişime geçmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin bir örneği, Erdoğan'ın Lübnan'ın önemli gazetelerinden es-Safir'e verdiği mülakattır. Bu mülakatta, Türkiye ve Lübnan arasındaki tarihi bağlara vurgu yapılarak Lübnan'da olası bir iç savaşı önlemek ve barış ortamını korumak için Türkiye'nin çaba sarf edeceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Lübnanlılar için büyük önem taşıyan Hariri suikastının aydınlatılması için BMGK kararıyla kurulan Lübnan Özel Mahkemesi'ne Türkiye'nin maddi destek sağlaması da Lübnan'ın istikrar ve güvenliğine verdiği desteği göstermektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Suriyeli sığınmacıların ülkelerine geri dönüşleri konusunda Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan Dörtlü Girişime; Ürdün, Irak ve Lübnan'ın da katılması bölgedeki ortak tutum ve iş birliğini gösteren önemli bir adımdır. Beyrut Limanında meydana gelen patlamadan hemen sonra, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı'nın Lübnan'ı ziyaret etmesi, Lübnanlılarla dayanışma içerisinde olduğunu göstermektedir. Askeri ilişkilerde de iki ülke arasında iş birliği mevcuttur. 2010 yılında imzalanan Askeri Çerçeve Anlaşması ile belirlenen çerçeve dâhilinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Beyrut Limanı patlaması sonrasında Lübnan Ordusuna gıda, temizlik ve sağlık malzemelerini hibe etmiştir. Ayrıca, iki ülke Silahlı Kuvvetleri arasında teknik konular, eğitim iş birliği ve hibe kapsamında yapılan anlaşmalar sayesinde askeri ilişkiler de geliştirilmektedir (Beyrut Büyükelçiliği, 2021). Tüm bu girişimler, Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine, karşılıklı destek ve dayanışmanın artırılmasına ve bölgedeki istikrara katkı sağlamaya yönelik çabaları yansıtmaktadır.

Türkiye, 2002-2012 döneminde Orta Doğu ve İslam dünyası için sıklıkla bir model ülke olarak sunulmuştur. Bu durum, özellikle AK Parti gibi muhafazakâr arka plana sahip bir siyasi partinin çoğulcu ve demokratik bir sistem içinde laik gruplarla bir arada bulunabilmesi ve neoliberal ekonomik politikaların uygulanması ile ilişkilendirilmiştir. Arap Baharı sonrasında, Türkiye'nin model ülke olma etkisi gözden geçirilmeye başlanmıştır. Tunus'taki Nahda Hareketi lideri Raşid el-Gannuşî'nin Türkiye'yi model olarak görmesi gibi örnekler, başlangıçta Türkiye'nin hâlâ örnek ülke olarak kabul edildiğini göstermiştir. Ancak Mısır'daki olaylar, Türkiye'nin model ülke olarak ele alınmasında bazı çekincelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mısır'da Hüsnü Mübarek sonrasında iktidara gelen ve Türkiye'nin desteklediği Muhammed

Mursi'nin Türkiye'nin laikliği uygulama tavsiyesine karşı, tepkilerle karşılaşmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İslami söylemlere sahip olan Müslüman Kardeşler Hareketi tarafından dahi örnek olarak dayatılmasının istenmediğini göstermiştir. Türkiye, Lübnan'da gerçekleştirdiği toplumsal muhafazakâr ve siyasi yönden laik yapısıyla eğitim ve kültürel faaliyetlerle iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi ve dostane bağları pekiştirmeyi sürdürmektedir. Bu tür çabalar, insanlar arasında hoşgörü ve iş birliğini teşvik ederek Türkiye ve Lübnan arasında karşılıklı faydaya dayanan sağlam ve durağan ilişkilerin temellerini oluşturmaktadır (Telci, 2017).

Türkiye'nin Lübnan ile ilişkileri üzerinde en çok etki eden faktörler arasında Türkiye'nin Arap Baharı süreciyle beraber Orta Doğu politikasında Suriye'deki ayaklanmaların önemli bir rol oynamasıdır. Arap Baharı döneminde Türkiye, genel olarak Suriyeli göstericilerin lehine tavır almış ve demokrasi taleplerini desteklemiştir. Bu süreçte Suriye'deki ayaklanmalar, Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkileyen önemli bir olay olmuştur. Türkiye, Suriye'deki ayaklanmaların başlangıcında protestocuların taleplerini ve değişim isteklerini destekleyen bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin Arap Baharı ayaklanmalarındaki bu duruşu Türkiye'nin bölgedeki liderlik rolüne vurgu yapmış ve dikkatleri üzerine çekmiştir (Duran ve Özdemir, 2012:181).

Suriye'deki ayaklanmaların uzun süre devam etmesi ve iç savaşa dönüşmesi, Türkiye'nin bölgedeki politikalarını zorlamış ve karmaşıklaştırmıştır. Suriye iç savaşı, Türkiye'nin güvenlik ve insani boyutları da dahil olmak üzere bir dizi zorlu sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Türkiye, Suriye iç savaşının etkisiyle sınır güvenliği, terör tehditleri ve göçmen krizi gibi zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki politikalarını yeniden değerlendirmesine ve bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerinde değişiklikler yapmasına yol açmıştır (Duran ve Özdemir, 2012:186).

Bu dönemde, Türkiye'nin Hizbullah'a yönelik politikası, Lübnan'daki siyasi liderlerle diyalog kurma ve iç savaş riskini en aza indirme hedefine odaklanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ı Ankara'ya davet ettiği de basında yer almıştır. Ancak, Suriye iç savaşının derinleşmesi ve bölgedeki siyasi durum, Türkiye'nin ve Lübnan'ın Hizbullah ile ilişkilerini karmaşık hale getirmiştir. Her iki ülke de Suriye'deki iç savaşın etkileriyle mücadele etmekte ve bölgesel güvenlik konularında farklı perspektiflerle karşı karşıya gelmektedirler (Arabnews, 2010).

Suriye iç savaşının Türkiye ile Lübnan ilişkilerini etkilemesi, Hizbullah'ın aktif olarak Suriye'ye müdahil olması ve Esad rejimi yanında muhalif güçlere karşı savaşılmaya başlamasıyla başlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin önceden haktan yana bir tavır sergilediği Hizbullah'a olan yaklaşımını değiştirmesine neden olmuştur. Hizbullah'ın Suriye iç savaşına katılması, rejimin lehine dönüşmesine katkıda bulunmuş ve muhaliflerden bazı bölgelerin temizlenmesinde etkili olmuştur. Hizbullah, Suriye'de askeri yeteneklerini geliştirmek için fırsatlar bulmuş ve bu desteği açıkça dile getirmiştir.

Bu süreçte Hizbullah'ın siyasi kolu aracılığıyla da Lübnan'da siyasal güç kazanmaya başlamıştır. 2018'de yapılan parlamento seçimleri, Hizbullah ile aynı ittifak

bloğunda yer alan Suriye yanlısı Maruni ve Dürzilerin de desteğiyle Hizbullah'ın güçlendiği bir dönem olmuştur. Hizbullah ve müttelikleri, 120 sandalyeli meclisin 70 sandalyesine sahip olmuştur. Suriye karşıtlığı ile bilinen grup ise diğer partilerle birlikte 50 sandalye elde etmiştir (Pollack, 2019). Suriye yanlısı bloktaki liderlerin, Suriye rejimi ile ilişkilerin sürdürülmesi gerektiği ve Suriyeli göçmenlerin ülkenin ekonomisine zarar verdiği konusundaki açık tavırları, Lübnan'da göçmenlere karşı bir ayrışmaya yol açmıştır. Başbakan Saad Hariri ise göçmenlerin Suriye'ye geri gönderilmesine uluslararası güvence olmadan karşı çıkmıştır. Bu durum, Suriye iç savaşının Lübnan'daki siyasi gerilimlere neden olmasına yol açmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Suriye politikasının Suriye yanlısı *8 Mart Bloğu* tarafından olumlu karşılanmadığı bilinmektedir. Hariri'nin Türkiye ile yakın ilişkiler kurma isteği, Türkiye'nin Suriye iç savaşında aldığı pozisyon nedeniyle bazı çekincelere neden olmuştur (Lebanon24, 2019).

Suriye'deki Arap Baharının başlangıcında Lübnan'da olumlu bir şekilde karşılandığı ve hatta bazı uzmanların Arap Baharının ilham kaynağının Suriye'nin 2005'teki "Bağımsızlık İntifadası" ile sona eren 30 yıllık Lübnan işgalini sonlandırmasına atıfta bulunarak Lübnan'da bir hareketlenmeye yol açtığı görülmüştür. Ancak, zamanla Suriye'deki ayaklanmaların uzaması ve Lübnanlıların endişelerinin artmasıyla bu olumlu tutum değişmiştir. Özellikle azınlık grupları, Suriye'deki ayaklanmaların ülkelerine sıçrayabileceği kaygısını taşımışlardır.

Lübnan'da siyasi kamplaşmanın mezhepsel kimlik ve güvenlik endişesinin iç içe geçmesi sebebiyle Suriye yanlısı ve Suriye karşıtı gruplar arasında kutuplaşma yaşanmıştır. Bu süreçte Suriye yanlısı blok güç kazanmış ancak ülkedeki siyasi liderler ve gruplar Suriye'ye olan tutumları üzerinden ayrılmıştır. Özellikle Hizbullah'ın Suriye iç savaşına müdahil olması, Lübnan içindeki siyasi ve mezhepsel dinamikleri etkilemiş ve birçok grup arasında kutuplaşma ve güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Suriye politikasının Lübnan'daki Suriye yanlısı grupların tepkisine neden olduğu gözlenmiştir. Suriye'deki olaylar, Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkileri de etkilemiş ve bazı gerginliklere yol açmıştır. Ancak Türkiye Lübnan ile ilişkilerini sürdürmüş ve diyalog yoluyla sorunları çözmeye çalışmıştır. Örneğin, Türk pilotların kaçırılması olayında Türkiye ve Lübnan arasında diplomatik çabalarla sorunun çözülmesi için çaba harcanmıştır. İlave olarak, Lübnan'daki Ermeni diasporasının Suriye'deki olaylar nedeniyle Türkiye ile ilişkileri olumsuz etkilediği de gözlenmiştir. Bu durum, Lübnan'daki bazı grupların Türk malı ithalatını kısıtlama ve Türkiye'ye karşı düşmanca eylemler yapma çağrılarına yol açmıştır. Ancak Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkiler çeşitli zorluklara rağmen devam etmiş, iki ülke arasında diyalogun sürdürülmesi önemli bir adım olarak kabul edilmiştir (Hamdan, 2013).

Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkilerde Suriye meselesi ve Suriyeli göçmenler konusu ortak bir sorun olarak öne çıkmıştır. Türkiye'ye sığınan Suriyeli göçmenlere kıyasla Lübnan'daki göçmenler Hizbullah tarafından yürütülen göçmen karşıtlığı nedeniyle zorluklar yaşamışlardır. Mezhepsel sisteme dayalı yapıları nedeniyle Lübnan, artan göçmen sayısı ve ekonomik sorunlar gibi nedenlerle göçmen varlığını bir tehdit olarak algılamıştır. Sünni çoğunluğa sahip olan Suriyeli göçmenlerin bir an önce geri dönmeleri gerektiğini düşünen siyasi ve toplumsal gruplar oluşmuştur (Yüzbaşıoğlu, 2019). Lübnan'daki Suriye yanlısı blokun Suriye ile normalleşme

çabaları, Suriye karşıtı bloğun tepkisiyle karşılaşmış ve ilişkilerde gerginlik yaratmıştır. Cumhurbaşkanı Mişel Avn ve Dışişleri Bakanı Cibran Basil'in Suriye rejimi ile yakın ilişkileri göç/men/ler konusunda da farklı bakış açıları oluşturmuştur. Lübnan'ın Macron'un ziyaretine verdiği tepki ve Fransa'nın Lübnan üzerindeki etkisi konusunda bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Suriye politikalarının da ilişkilerde soğukluğa yol açtığı görülmüştür. Ancak tüm bu gerginliklere rağmen kriz düzeyinde bir çatışma yaşanmamış ve ilişkilerde genel olarak karşılıklı diyalog sürmüştür.

1.2. Arap Baharının Ortaya Çıkışı ve Yansımaları ile İslami Hareketlerin Yükselişi

Türkiye'nin Arap Baharı sürecindeki politikaları özellikle Suriye'deki ayaklanmaların patlak vermesiyle çeşitli yönlerden etkilenmiştir. Arap Baharının başlamasıyla Türkiye öncelikle halkların demokratik taleplerine destek verme ve değişim isteyen protestocuların yanında yer alma eğiliminde olmuştur. Türkiye, demokratikleşme ve insan haklarına vurgu yaparak halkların meşru taleplerine kulak veren bir model olarak görülmüştür. Ancak Suriye'deki durum, Türkiye'nin politikalarını ve bölgesel rolünü derinden etkilemiştir. Suriye'de başlayan iç savaş, Türkiye'nin bölgedeki politikalarını şekillendiren en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Türkiye, Suriye'deki ayaklanmaları başlangıçta destekleyen ve Beşşar El-Esad rejimine karşı muhaliflere yardım eden ülkelerden biri olmuştur. Ancak zamanla Suriye'deki iç savaş karmaşıklaşmış, bölgede terör örgütlerinin yükselişi ve cihatçı grupların etkisi artmıştır. Bu durum Türkiye'nin güvenlik endişelerini ve terörle mücadele politikalarını şekillendiren önemli bir faktör haline gelmiştir. Suriye'deki karmaşık durum, Türkiye'yi politikalarını dikkatli bir şekilde gözden geçirmeye ve bölgedeki çıkarlarını dengelemeye yönlendirmiştir (Telci, 2017)

Suriye'deki iç savaşın etkisiyle Türkiye, terörle mücadelede uluslararası toplumun önde gelen aktörlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle IŞİD/DAEŞ ve diğer terör örgütlerine karşı verdiği mücadele Türkiye'nin uluslararası arenada önemli bir aktör olarak tanınmasını sağlamıştır. Suriye'deki ayaklanmaların etkisiyle Türkiye bölgedeki politikalarını şekillendirmede daha aktif ve proaktif bir rol oynamaya başlamıştır. Bölgedeki çeşitli aktörlerle ilişkilerini güçlendirerek bölgede etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Ancak bu süreçte Türkiye'nin Suriye politikasının bazı eleştirilere maruz kaldığı ve bölgedeki bazı aktörlerle çıkar çatışmalarının yaşandığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Suriye'de çeşitli gruplar arasında belirsizlik ve güvenlik riskleri nedeniyle Türkiye'nin politikalarını dengeleme çabaları sürmüştür (Torelli, 2018).

Arap Baharı, 2010 ve 2011 yıllarında Arap dünyasında başlayan kitlesel protesto dalgası ve siyasi değişim hareketidir. Bu süreçte Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Suriye, Bahreyn ve diğer bazı ülkelerde halklar, otoriter yönetimlere karşı çıkararak demokratik reformlar talep etmiş ve sosyal ve politik değişimler için mücadele etmiştir. Arap Baharının ortaya çıkışı, bölgedeki siyasi ve sosyal yapıları derinden etkilemiş ve aynı zamanda İslami hareketler için de yeni fırsatlar sunmuştur (Sağsen, 2011: 58). Arap Baharının temelinde bölgedeki toplumsal ve ekonomik sorunlar yatmaktadır. Yıllar boyunca, halklar adaletsizlik, yolsuzluk, işsizlik, ekonomik eşitsizlik ve temel insan haklarının ihlali gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Genç nüfusun

artmasıyla işsizlik oranları yükselmiş ve özellikle gençler arasında umutsuzluk hissi yaygınlaşmıştır. Bu koşullar altında insanlar daha adil ve demokratik bir gelecek talep etmeye başlamıştır (Oğuzlu, 2011: 9- 10). Arap Baharının bir başka açıdan, bölgedeki otoriter yönetimlerin baskıcı politikaları ve siyasi muhalefete yönelik baskılar şeklinde gelişmiştir. Özgürlüklerin kısıtlanması, ifade özgürlüğünün engellenmesi ve muhalefetin sindirilmesi, halkta büyük bir hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Bu dönemde, halklar siyasi katılımın artırılmasını ve adaletin sağlanmasını talep ederek mevcut yönetimlere karşı çıkmıştır (Duran ve Özdemir, 2012:186).

Arap Baharının ilk patlak verdiği ülkelerden biri Tunus olmuştur. 2010 yılında Tunuslu genç Muhammed Bouazizi, ekonomik sıkıntılar nedeniyle kendini yakarak intihar etmiştir. Bu olay halkın öfkesini ateşlemiş ve ülkede geniş çaplı protestolar başlamıştır. Sonuç olarak, 23 yıllık otoriter lider Zeynel Abidin bin Ali, 2011 yılında iktidardan uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Tunus'taki devrim, diğer Arap ülkelerine de ilham kaynağı olmuştur (Akıllı, 2012: 40-41). Mısır ise Arap Baharının ikinci önemli sahnesi olmuştur. 2011 yılında Mısır'da da halk, uzun süredir iktidarda olan Hüsnü Mübarek'in istifasını talep etmek için kitleler halinde meydanları doldurmuşlardır. Kitlesele protestolar sonucunda Mübarek, görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak siyasi istikrarsızlık ve farklı siyasi gruplar arasındaki çekişmeler Mısır'ın demokratik bir geçiş süreci yaşamasını engelleyici faktör olmuştur (Balci, 2018).

Arap Baharı Libya, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde de ciddi iç savaşların patlak vermesine neden olmuştur. Libya'da Kaddafi'nin devrilmesi, ülkeyi uzun süren bir iç savaşın içine sürüklemiştir. Yemen'de de halk, Ali Abdullah Salih rejimine karşı protestolar düzenlemiş ve ülke çatışmaların içine sürüklenmiştir. Suriye'de ise, halk Esad rejimine karşı ayaklanmış ve bu süreç ülkenin iç savaşa sürüklenmesine yol açmıştır. Bu ülkelerdeki iç savaşlar, toplumları parçalamış ve uzun süreli insani krizlere neden olmuştur (Cicioğlu ve Niş, 2012: 1-4).

1.2.1. İslami Hareketlerin Yükselişi

İslami hareketlerin yükselişi Arap Baharı sürecinde ve sonrasında Arap dünyasında dikkat çeken bir gelişmedir. Bu dönemde İslami hareketler, siyasi arenada etkin bir rol oynamış ve bazı ülkelerde iktidara gelmiştir. İslami hareketlerin yükselişini anlamak için bazı önemli noktalara değinmek gerekmektedir:

- Toplumsal Destek ve Sosyal Yardımlar: Arap dünyasında, bazı İslami hareketler toplumsal yardımlar ve sosyal hizmetler sunarak geniş kesimlerin desteğini kazanmıştır. Özellikle fakir ve dezavantajlı bölgelerde, hükümetlerin eksik kaldığı sosyal hizmetlerin İslami hareketler tarafından sağlanması, onların popülerliğini artırmıştır.
- Siyasi Boşluklar: Arap Baharı sürecinde bazı ülkelerde otoriter yönetimlerin çöküşü veya istikrarsızlık, siyasi boşluklar ortaya çıkarmıştır. İslami hareketler, bu boşluktan faydalanarak siyasi arenada etkinliklerini artırmış ve iktidar mücadelesine girişmiştir.
- İslami Kimlik ve Değerler: Arap dünyasında birçok insan, geleneksel İslami değerlere önem vermekte ve İslami kimlikleriyle özdeşleşmektedir. İslami hareketler, bu kimlik ve değerleri vurgulayarak halklar arasında destek

toplamıştır.

- Eğitim ve Sosyal Hareketlilik: Bazı İslami hareketler, üyelerine eğitim fırsatları ve sosyal hareketlilik sağlayarak onların toplumda yükselmelerine ve etkin siyasi aktörler olmalarına katkıda bulunmuştur.
- Barışçıl Siyasi Katılım: Birçok İslami hareket, barışçıl ve demokratik siyasi katılımı benimsemiş ve siyasi hedeflerini meşru yollarla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, bazı İslami hareketleri diğerlerinden ayırmaktadır.
- İdeolojik ve Taktiksel Farklılıklar: Arap dünyasındaki İslami hareketler arasında önemli ideolojik ve taktiksel farklılıklar vardır. Kimi İslami gruplar daha ılımlı ve siyasi sistemle uzlaşmacı bir tutum sergilerken diğerleri daha radikal ve şiddet eğilimlidir.
- Bu noktada Ortadoğu bölgesinde İslami hareketlerin bazılarına örnek vermek gerekirse, aşağıda kısaca özetlenebilir:
- Mısır'da Müslüman Kardeşler: Arap Baharı sürecinde Mısır'da iktidar mücadelesinde etkin rol oynamışlardır. Seçimlerle iktidara gelerek Mısır'ın ilk demokratik seçimle işbaşına gelen Cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi, Müslüman Kardeşler'in bir üyesiydi. Ancak, Mısır'daki siyasi kutuplaşma ve ekonomik zorluklar, Mursi'nin görevden uzaklaştırılmasına yol açmıştır.
- Tunus'ta Nahda Hareketi: Arap Baharı sürecinde Tunus'ta etkin bir siyasi rol oynamıştır. Nahda Hareketi, Tunus'ta 2011 seçimlerinden zaferle çıkmış ve iktidara gelmiştir. Nahda Hareketi, Tunus'taki laik ve İslami kesimler arasında bir denge kurma çabasında olmuştur.
- Suriye'de Cihatçı Gruplar: Suriye'deki iç savaşta, bazı cihatçı gruplar etkin bir şekilde yer almıştır. El Kaide bağlantılı Nusra Cephesi (şu anki adıyla Fetih el Şam) gibi gruplar, savaşın içinde siyasi ve askeri güç elde etmeye çalışmıştır. Bu gruplar, diğer İslami gruplarla ve halkın büyük bir bölümüyle de rekabet halindedir.

Arap Baharı sürecinde İslami hareketler, bölgedeki siyasi ve sosyal dengeleri etkilemiş ve önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bu hareketlerin çeşitli ideolojik, taktiksel ve siyasi farklılıkları nedeniyle sonuçları ve etkileri ülkeden ülkeye değişmiştir. Ayrıca, İslami hareketlerin yükselişi, bölgedeki siyasi ve güvenlik durumunu da karmaşık hale getirmiştir. Arap Baharı süreci boyunca, İslami hareketlerin farklılıkları ve çatışmaları da ortaya çıkmış; özellikle Suriye'deki iç savaşta, İslami gruplar arasındaki rekabet ve çatışmalar, ülkenin istikrarsızlaşmasına katkıda bulunduğundan, bölgede güvenlik risklerini artırmıştır. Aynı zamanda İslami gruplar arasında siyasi hedefler ve ideolojik farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Bazı gruplar, barışçıl siyasi katılımı savunurken, diğerleri şiddet eğilimli yöntemlere başvurmuştur (Turhan, 2012).

Sonuç olarak, Arap Baharı olayları ve sonrasındaki süreç, bölgede derin etkileri olan bir dönemdir. Siyasi değişimler, iç savaşlar ve toplumsal çalkantılar, Arap dünyasının politik, sosyal ve ekonomik yapısını temelden değiştirmiştir. Bu süreçte İslami hareketler de önemli bir rol oynamış ve siyasi etkinliklerini artırmıştır. Ancak, Arap Baharının sonuçları karmaşıklaşmış, vuku bulan ülkelerde farklılık göstermiştir. İlerleyen dönemlerde bölgedeki siyasi istikrarsızlığın ve çatışmaların çözümü için daha fazla çalışma ve iş birliği gerektirmiştir.

Nihayetinde Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkilere de önemli bir etki yapmıştır. Bu dönemde, Orta Doğu'da yaşanan siyasi değişimler, Türkiye'nin bölgede etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Türkiye, Arap Baharının patlak verdiği ülkelerdeki demokratik talepleri desteklemiş ve bu ülkelerdeki halkın yanında yer almıştır. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki popülerliğini artırmış ve Lübnan dahil olmak üzere çeşitli Arap ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin bu tutumu, Lübnan'da da olumlu bir şekilde karşılanmış ve Türkiye ile Lübnan arasındaki iş birliğini teşvik etmiştir. Ayrıca, Arap Baharı olayları sonucunda bölgede yaşanan istikrarsızlık ve güvenlik sorunları, Türkiye ve Lübnan'ın bölgesel iş birliğini daha da önemli hale getirmiştir. Bu dönemde Türkiye, Lübnan'ın istikrarı ve güvenliği için çeşitli inisiyatiflerde bulunmuş ve Arap Baharı sonrası dönemde Lübnan ile olan ilişkilerini daha da derinleştirmiştir.

1.3. Türkiye-Lübnan İlişkilerinde İran Etkisi

Türkiye-Lübnan ilişkileri ve İran etkisi, Orta Doğu'daki siyasi ve jeopolitik dinamikler açısından önemli bir konudur. Türkiye ve Lübnan, bölgede farklı nedenlerle birbirleriyle ilişkili olmuşlardır ve bu ilişkilerde İran'ın etkisi de dikkate değer bir faktördür (Turhan, 2012: 14). Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkiler tarihsel olarak derin köklere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede egemen olduğu dönemde Türk nüfusunun Lübnan'da varlığı söz konusuydu. Osmanlı döneminde ticaret ve kültürel bağlantılar da bu ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da Türkiye-Lübnan ilişkileri devam etmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1948 yılında kurulmuş ve o zamandan beri karşılıklı iş birliği ve diyalog devam etmiştir (Sağsen, 2011: 18). Türkiye ve Lübnan arasında ekonomik ilişkiler de önemli bir boyuttur. Ticaret hacmi ve yatırımlar her geçen yıl artış kaydetmiştir. Türk şirketleri Lübnan'da inşaat, turizm, telekomünikasyon ve enerji gibi sektörlerde önemli projeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Lübnan, Türk ürünlerinin Orta Doğu pazarına ulaşması için önemli bir kapı işlevi görmüştür (Yılmaz, 2016: 100-101).

İran, Lübnan'da özellikle Hizbullah adlı Şii İslami hareketinin güçlü bir destekçisidir. Hizbullah, İran'ın politik ve finansal desteği sayesinde Lübnan'daki siyasi ve güvenlik alanında etkin bir rol oynamaktadır. Hizbullah, İran'a yakın bir ideolojiye sahip olduğundan İran ve Lübnan arasındaki ilişkiler güçlüdür ve İran, Hizbullah aracılığıyla Lübnan'da güçlü bir etki kurmuştur. Bu durum, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde de bazı zorluklara neden olabilmektedir. Türkiye, Lübnan'da etkin bir siyasi aktör olmak istediğinde Hizbullah'ın İran bağlantısının etkisiyle rekabet edebilmek zorunda kalabilme durumu oluşmaktadır. Aynı zamanda Türkiye ve İran arasındaki bölgesel rekabet, Lübnan'daki iç siyasi dengeleri etkilemekte ve Türkiye-Lübnan ilişkilerini karmaşıklştırabilmektedir (Kardaş, 2013: 72-73).

Suriye iç savaşı, Türkiye, Lübnan ve İran arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Bu savaş, bölgesel güçlerin müdahalesine yol açmış ve Türkiye ile İran, Suriye'deki iç savaşta farklı tarafları desteklemiştir. Türkiye, muhalif grupları destekleyerek Esad rejiminin devrilmesini hedeflemiştir. Amaçlamıştır. Türkiye, savaşın başından beri Suriye muhalefetine ev sahipliği yapmış ve muhaliflere lojistik ve askeri destek sağlamıştır. İran ise Suriye'deki Esad rejimini desteklemiş ve rejime askeri, mali ve

siyasi yardımda bulunmuştur. İran, Suriye'deki iç savaşta Rusya ile birlikte Esad rejimini ayakta tutmaya çalışmıştır. Bu çatışmada Lübnan da etkilenmiştir. Suriye iç savaşı, Lübnan'a yüz binlerce göçmen akınına neden olmuş ve iç siyasi dengeleri olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda, Suriye iç savaşı Lübnan'daki siyasi gruplar arasındaki gerilimi artırmıştır (Duran ve Özdemir, 2012).

Sonuç olarak, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde İran etkisi, bölgedeki siyasi ve güvenlik dinamiklerinin bir parçasıdır. İran'ın Lübnan'daki Hizbullah ile yakın ilişkisi, Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkileri karmaşıklştırmaktadır. Ayrıca, Suriye iç savaşı da Türkiye, Lübnan ve İran arasındaki rekabeti artırmış ve bölgesel dengeyi etkilemiştir. Türkiye ve Lübnan, İran faktörünü göz önünde bulundurarak, bölgede istikrarın ve barışın sağlanması için iş birliği yapmaya önem verme niyeti içinde olunması bölgesel ve küresel istikrar için yerinde olacaktır. Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suudi Arabistan Etkisi

Suudi Arabistan, Orta Doğu'nun önemli ve etkili ülkelerinden biridir. Hem coğrafi hem de siyasi açıdan bölgede stratejik bir konuma sahiptir. Bu nedenle Suudi Arabistan'ın politikaları, bölge ülkeleri ve uluslararası aktörler tarafından yakından takip edilmektedir. Suudi Arabistan, İslam'ın kutsal yerlerine ev sahipliği yapması ve İslam'ın en kutsal şehri Mekke'yi içermesi nedeniyle İslam dünyasında büyük bir öneme sahiptir. Bu durum, ülkeyi İslam'ın koruyucusu ve savunucusu olarak görmesine ve İslam dünyasında liderlik iddiasında bulunmasına yol açmaktadır. Bu sebeple Suudi Arabistan, İslam dünyasının iç işlerine ve dini meselelere etki etmeye çalışmaktadır. Suudi Arabistan'ın enerji rezervlerinin büyüklüğü ve petrol ihracatındaki rolü, dünya ekonomisinde ve enerji piyasasında belirleyici bir aktör olmasını sağlamaktadır. Petrol gelirleri, Suudi Arabistan'ın ekonomisini desteklemekte ve siyasi etkisini artırmaktadır. Ancak aynı zamanda ekonominin aşırı bir şekilde petrol bağımlılığı, ülkeyi ekonomik zorluklara karşı savunmasız hale getirebilmektedir.

Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suudi Arabistan'ın etkisi, bölgesel ve tarihsel bağlamda oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu ilişkiler, özellikle son yıllarda Suudi Arabistan'ın artan nüfuzunu ve bölgesel politikalarını dikkate alarak bir dizi değişim ve gelişim yaşamıştır (Kurt, 2019: 23-25). Son yıllarda Suudi Arabistan, Orta Doğu ve Körfez bölgesindeki etkisini artırmıştır. Petrol zenginlikleri ve güçlü askeri kapasitesi, Suudi Arabistan'ın bölgede güç dengelerine etki etmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, Türkiye-Lübnan ilişkilerine de yansımıştır. Suudi Arabistan'ın ekonomik gücü ve bölgesel liderliği, Türkiye-Lübnan ticari ilişkilerine etki etmiştir. Suudi Arabistan, bölgeye yaptığı yatırımlar ve ticaret anlaşmaları aracılığıyla Lübnan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye de Lübnan ile ekonomik iş birliğini artırmak için çeşitli adımlar atmıştır (Özdemirci, 2014).

Suudi Arabistan, Lübnan'daki siyasi aktörlerle güçlü bağlar kurmuştur. Bu bağlar, Lübnan iç siyasetine dolaylı olarak etki edebilme ve Türkiye-Lübnan ilişkilerini etkileyebilme potansiyeli oluşturmaktadır. Dolayısıyla Lübnan'daki siyasi krizler ve istikrarsızlık, Türkiye'nin bölgedeki rolünü etkilemektedir (Torelli, 2018: 53). Suriye iç savaşı, bölgedeki dengeleri önemli ölçüde değiştirmiştir. Hem Türkiye hem de Lübnan, Suriye'den gelen milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmıştır. Bu durum,

Türkiye-Lübnan ilişkilerini şekillendiren faktörlerden biridir. Suudi Arabistan'ın bölgedeki politikaları ve Suriye iç savaşına bakış açısı, Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkilerde belirleyici olabilir. Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suudi Arabistan'ın etkisi, bölgesel politikaların dinamiklerine ve değişen güç dengelerine bağlı olarak değişebilen bir durumdur. Suudi Arabistan'ın bölgedeki liderliği ve ekonomik gücü, Türkiye ve Lübnan'ın politikalarını etkileme potansiyeline sahiptir. Ancak aynı zamanda, Türkiye ve Lübnan'ın kendi milli çıkarları ve tarihsel bağları, ilişkilerini şekillendiren önemli unsurlardır. Bu nedenle, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suudi etkisinin net bir şekilde tanımlanması ve ölçülmesi oldukça zor bir konudur (Zencirli, 2012).

Lübnan, farklı siyasi ve dini grupların bir arada yaşadığı bir ülkedir. Suudi Arabistan, Lübnan'daki Sünni Müslümanlara ve bazı Hristiyan gruplara yakın ilişkilere sahiptir. Bu durum, Türkiye'nin Lübnan ile ilişkilerini etkileyebilir ve bölgedeki dini ve siyasi dinamikler üzerinde etkiler oluşturabilir. Suudi Arabistan, bölgedeki ülkelere yumuşak güç enstrümanlarıyla insani yardım ve destek sağlamakta aktif rol oynamaktadır. Yardım ve kalkınma projeleri yoluyla destek sağlamaktadır. Lübnan, bu yardımlardan faydalanarak ekonomik ve sosyal alanlarda destek almaktadır. Türkiye de kendi insani yardım projeleri aracılığıyla Lübnan'a yardım eli uzatmaktadır. Bu insani yardımlar ve kalkınma projeleri, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Lübnan ile ilişkilerini şekillendiren unsurlar arasındadır.

Suudi Arabistan, Orta Doğu'daki çeşitli ülkelerde etkin bir şekilde rol oynamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan'ın bölgedeki stratejik çıkarları, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde belirleyici olabilir. Suudi Arabistan'ın bölgedeki politikaları ve eylemleri, Türkiye ve Lübnan ile ilişkileri etkileyebilir ve bazen de gerilimlere yol açabilmektedir. Bölgedeki krizler ve çatışmalar, Türkiye-Lübnan ilişkilerine yansır. Özellikle Suriye iç savaşı, Yemen'deki çatışma ve bölgedeki diğer güvenlik tehditleri, Türkiye ve Lübnan'ın bölgesel politikalarındaki adımlarını etkilemiştir. Suudi Arabistan'ın bölgedeki politikaları ve tutumu, bu krizlerin çözümünde veya çatışmaların artmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suudi Arabistan'ın etkisi, çok boyutlu bir konudur. Suudi Arabistan'ın bölgedeki liderliği, ekonomik gücü, siyasi ve dini bağları, Lübnan'daki siyasi dengeler ve bölgedeki krizler, iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Ancak unutulmamalıdır ki, her ülke kendi milli çıkarlarına ve dış politika hedeflerine göre hareket eder ve ilişkilerin doğası zamanla değişebilir. Bu nedenle, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suudi etkisinin sürekli olarak değerlendirilmesi ve anlaşılması gereklidir.

1.4. Lübnan'ın Türkiye Politikasını Etkileyen Siyasal Sistem

Arap Ayaklanmalarının özellikle Suriye'deki ayağı dolaylı olarak Lübnan'ı etkilemiştir. Lübnan'da etkili bir güç olan ve Hizbullah'ın da içinde yer aldığı 8 Mart Bloğu, Suriye yanlısı olarak tanımlanmıştır. Suriye'de yaşanan olaylar, Lübnan'ın zaten hassas ve sorunlu olan siyasi Lübnan, Arap Baharı ve Suriye'deki iç savaşın etkisiyle demografik ve siyasi bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm, ekonomik ve insani kalkınma ile sosyal ve demografik göstergelerin değişimiyle başlamıştır. Lübnan'ın mezhepsel demografik yapısı, bu süreçte önemli bir rol

oynamaktadır. Siyasi sistemi, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında dengeli bir şekilde bölünmüştür. Ancak demografik değişimler nedeniyle bu denge zamanla değişmiş ve resmi demografik veriler açıklanmamıştır, çünkü bu verilerin siyasi sistem üzerindeki hassas dengeyi etkileyebileceği düşünülmüştür (Zencirli, 2012).

Lübnan, ekonomik ve sosyal alanlarda da değişim yaşamıştır. Ülkenin kültürel yapısı, liberal ekonominin hakimiyeti ve çok kültürlü yapısı, hizmet sektörü, bankacılık ve sağlık hizmetleri alanlarında bireysel teşvikler ve kadının iş hayatına katılımını kolaylaştıran faktörler olarak öne çıkmaktadır. Kadınların eğitimine verilen önem, evlilik yaşının yükselmesine ve doğum hızının düşmesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, Arap Baharı ve Suriye iç savaşı, Lübnan'da zaten kırılğan olan siyasi sistemi daha da zorlamıştır. Lübnan, Suriye'nin iç savaşının yarattığı göç dalgası ve etnik-mezhepsel gerilimlerle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 8 Mart Bloğunun Suriye yanlısı duruşu, Lübnan'da çatışmalı politik atmosferin güçlenmesine neden olmuştur (Faour, 2007).

Lübnan, toplumsal yapısının mezhep temelli ve çok kimlikli olması nedeniyle, modern ulus devlet inşa sürecinde diğer ülkelere kıyasla daha sancılı bir süreç geçirmiştir. Lübnan'da farklı dinsel kimliklerin yanı sıra güçlü ailevi ilişkiler de mevcuttur ve bu aileler kendi nüfuzlarını ve bölgeler üzerindeki hakimiyetlerini korumak istemişlerdir. Bu durum, çatışmaların beslendiği bir unsur olmuştur. Ayrıca, Batılı güçler de Lübnan'daki bu kimlikleri kullanarak güçlerini koruma amacıyla etkili olmuştur (Şöhret, 2014). Ancak, Lübnan'ın ulus devlet inşa sürecinde yaşadığı bu sancılararağmen ülkeyi bir arada tutabilecek bazı ortak değerler de tamamen yok değildir. Ortak dil olan Arapça, ortak gelenek ve görenekler, ortak coğrafya ve ortak ekonomik ilişkiler gibi unsurlar, farklı mezhepsel veya etnik grupların üzerinde uzlaşabileceği noktalardan bazılarıdır. Bu ortak değerler, Lübnan'ın farklı kimliklere sahip topluluklarının bir arada yaşamasını sağlamada önemli bir rol oynamıştır (Andırırbu, 2020:192).

Öte yandan, Lübnan'ın içsel ve dışsal sebeplerle yaşadığı sancılı süreçler, ülkedeki çatışmaların temel nedenlerinden biridir. Tarihsel olarak, farklı dinsel ve etnik grupların arasında güç mücadeleleri ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar, siyasi istikrarsızlığa ve güç mücadelelerine yol açmıştır. Lübnan'ın ulus devlet olma sürecinde yaşadığı zorluklar, ülkenin hassas yapısının bir sonucudur. Farklı kimliklere ve mezheplere sahip bu toplulukların uzlaşması ve ortak bir ulusal kimlik oluşturması, ülkenin istikrar ve birlik içinde ilerlemesi için önemli bir hedef olmuştur. Ancak bu sürecin, iç ve dış aktörlerin etkileri ve çıkarları ile şekillendiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Lübnan'ın gelecekteki ulusal kimlik ve birlik mücadelesi, ülkenin içsel dinamikleri ve bölgesel etkiler arasındaki hassas dengeyi gözetererek şekillenecektir (Şöhret, 2014).

Lübnan, toplumsal yapısının mezhep temelli ve çok kimlikli olması nedeniyle modern bir ulus devlete geçişte "Ortaklaşmacı Sistem Modeli" olarak adlandırılan siyasal rejimi benimsemiştir. Ancak bu modelin başarıya ulaşması için gereken ön koşullar olan geniş çaplı uzlaşma, üst temsiliyette eşitlik, parçalı otonomi ve azınlıklara tanınacak veto hakkı gibi unsurlar zamanla eksik veya etkisiz kalmıştır. Lübnan'daki siyasi sistemin temel çıktıları arasında koalisyon hükümetleri, yürütme ile meclis arasındaki güçler ayrılığı, çift meclis sistemi, çok partili sistem ve nisbi

temsil yer alır (Andırırbu, 2020:190).

Lübnan, iç ve dış müdahalelerle mücadele ederek siyasal uzlaşmayı sağlamaya çalışmıştır. 1943'te imzalanan "Ulusal Pakt" adlı anlaşma, Lübnan'ın demokratik yapısına katkı sağlamış ve siyasal pozisyonların dinsel ve etnik gruplar arasında dengeli dağılımını öngörmüştür. Ancak zamanla bu denge zedelenmiş ve siyasal krizler yaşanmıştır. 2018'deki parlamento seçimleri, eski seçim yasasının değiştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Yeni seçim yasası, yurtdışında yaşayan göçmenlerin oy kullanma hakkı tanımış ve oy kullanma sistemi yenilenmiştir. Ancak bazı sorunlar ve parti ittifakları, siyasal yapıdaki zorlukları aşmakta yetersiz kalmıştır. Lübnan'da siyasal uzlaşma ve temsiliyet konusundaki çabalar, ülkenin demografik yapısı ve siyasi güç dengeleri nedeniyle zaman zaman yetersiz kalmıştır. Bu durum, siyasal krizlerin ve güç mücadelelerinin devam etmesine ve ülkenin iç ve dış güçler tarafından etkilenmesine yol açmıştır (The Associated Press, 2020).

Türkiye'nin Lübnan'daki siyasi gruplar ve toplumsal gruplar üzerinde yeterince etkili olamaması hem Türkiye'nin dış politikasıyla hem de Lübnan'daki mezhepsel ve dinsel bloklaşmaların etkisiyle ilgili bir durumdur. Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sınırlı hedef ve özlemlerle temkinli bir dış politika izlemiştir. Laik ve Batılılaşma hedeflerine odaklanan Türkiye, Avrupa Birliği üyeliği için çaba gösterirken, Orta Doğu'daki sürekli krizler ve çatışmalardan kendini korumak ve Osmanlı geçmişiyle bağlantılı bir söylemden kaçınmak istemiştir (Hammoura, 2017).

Lübnan'daki grupların Türkiye'ye bakışı, tarihsel, dinsel ve mezhepsel nedenlerle çeşitlilik gösterir ve bu durum zaman zaman üst düzey yetkililerin söylemlerine yansır. Özellikle Lübnan Cumhurbaşkanı Michel Aoun'un Osmanlı'yı "terör devleti" olarak tanımlaması gibi olaylar, iki ülke ilişkilerinde gerginliklere neden olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972). Türkiye'nin dış politika yaklaşımında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle, Ahmet Davutoğlu'nun "tarihsel, dinsel ve bölgesel kimlikler" odaklı yaklaşımı, özellikle Lübnan'da bazı grupları rahatsız etmiştir. Osmanlı geçmişi, bazı Lübnanlı gruplar arasında olumsuz bir iz bırakmış olup, Arap milliyetçiliği Lübnan'da gizli örgütlenmeye yönelmiştir. Osmanlı'nın Levant/Akdeniz bölgesindeki komutanı Cemal Paşa'nın Lübnan'daki olayları ve idam kararlarını hatırlatan anıtlar ve anma törenleri, Lübnan'da Osmanlı'nın işgalci olarak görülmesine neden olmuştur (Atay, 2013). Bu farklı bakış açıları ve geçmişte yaşanan olaylar, Lübnan'da Türkiye'nin etkisini sınırlayabilir ve ilişkilerde zaman zaman gerginliklere yol açabilir. Türkiye ve Lübnan arasındaki ilişkilerin daha sağlam ve karşılıklı anlayışa dayalı bir zemine oturabilmesi için tarihsel ve dini hassasiyetlerin dikkate alınması ve diyalogun güçlendirilmesi önemli olacaktır.

1.5. Hizbullah'ın İç ve Bölgesel Rolünün Türkiye-Lübnan İlişkilerine Etkisi

Hizbullah Hareketi'nin tanımlanması, hem içinden çıktığı Lübnan'ın parçalı ve kırılğan siyasal ve toplumsal yapısının getirdiği zorluklar hem de Hizbullah'ın dinamik değişim sürecinin devam etmesinden kaynaklanmaktadır. ABD tarafından 1997 yılında terör örgütleri listesine alınmasına rağmen, Lübnan devleti tarafından "meşru direniş" hareketi olarak görüldüğü için bazı Avrupa ülkeleri de dâhil olmak

üzere birçok devlet hala Hizbullah'ın siyasi kanadını terör listesine almamıştır. Hizbullah'ın siyasi ve askeri faaliyetlerini birbirinden ayırmak, birçok ülke için Lübnan Devleti ile ilişkilerini korumak, Suudi Arabistan için bir zorunluluktur. Çünkü Hizbullah, Lübnan siyasetinde etkili bir konuma sahip olup, zaman zaman hükümette ortaklık da yapmaktadır. Yapmıştır. Uluslararası Kriz Grubu raporları da Hizbullah'ı "ulusal statüsü ile direniş hareketi kimliği arasında parçalanmış bir örgüt" olarak tanımlamıştır. Hizbullah'ı tanımlama zorluğu, sadece Lübnan siyasal sistemiyle bağlantılı olması değil, aynı zamanda sosyolojik olarak Lübnan Şii toplumunun geniş kabul ve rızasıyla ilgili bir durumdur. Hizbullah Hareketi'nin dış ilişkiler direktörü Navaf el Musavi, Hizbullah'ın Lübnan için ne kadar önemli olduğunu vurgulayarak "Eğer Hizbullah olmasaydı, kurulması gerekecekti" şeklinde ifade etmektedir. Hizbullah, Lübnan'daki siyasi ve toplumsal yapı içinde öne çıkan bir aktör olarak kabul edilmektedir. Hem terör örgütü olarak tanımlayan ülkeler hem de Lübnan'da siyasi ve toplumsal açıdan meşru bir aktör olarak görenler arasındaki bu farklı bakış açıları, Hizbullah'ın uluslararası alanda ve bölgedeki siyasi etkisini anlamak ve değerlendirmek için önemli bir noktadır (Crisis Group, 2003).

Hizbullah Hareketi, Lübnan'da 1980'lerin başında İran destekli bir Şii İslam direniş hareketi olarak doğdu. 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında Lübnan iç savaşı döneminde, Lübnan'daki Şii Müslüman topluluğu, politik ve sosyal açıdan marjinalleşmiş ve ekonomik olarak da zayıflamış durumdaydı. Hizbullah, İran İslam Devrimi'nin başarısından sonra, özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nin Lübnan'daki Şii topluluğuna ideolojik ve maddi destek sağlamasıyla güçlenmiştir. Lübnan'da Şii toplumunun sosyoekonomik koşullarını iyileştirmeyi ve siyasi katılımını artırmayı hedefleyen bir direniş hareketi olarak ortaya çıktı (Alagha, 2007).

Hizbullah'ın ana hedefleri, İsrail'in Lübnan'a karşı işgaline karşı direnmek, Lübnan'daki Şii Müslümanları güçlendirmek ve Şii toplumunun politik, sosyal ve ekonomik haklarını savunmaktır. İlk olarak, İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği 1982 yılında, Hizbullah direnişini başlatarak Lübnan topraklarını İsrail'den kurtarmayı amaçlamış ve İsrail'e karşı askeri saldırılar gerçekleştirmiştir (Alagha, 2007). Zamanla Hizbullah, Lübnan'da etkili bir siyasi ve askeri güç haline gelmiştir. Lübnan'daki Şii toplumunun önemli bir aktörü olarak, siyasi süreçlere katılmış ve parlamentoda temsil edilmiştir. Aynı zamanda sosyal hizmetler sağlama, eğitim ve sağlık alanlarında aktif bir rol oynamıştır. Ancak Hizbullah'ın uluslararası alandaki durumu tartışmalıdır. Birçok Batılı ülke ve İsrail, Hizbullah'ı terör örgütü olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan, Lübnan hükümeti ve bazı Arap ülkeleri, Hizbullah'ı meşru bir direniş hareketi olarak görmekte ve Lübnan'ın savunma gücü olarak tanımaktadır (Ayhan ve Tür, 2009).

Hizbullah'ın varlığı, Lübnan'daki siyasi ve toplumsal yapı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve bölgedeki siyasi dengeleri etkileyen önemli bir aktördür. Bu nedenle Hizbullah, bölgede ve uluslararası alanda sürekli olarak tartışılan bir konu olmuştur. Hizbullah'ın 1980'li yıllardaki dönemi, Lübnan hükümetine karşı sert bir tutum içinde olduğu ve siyasetten uzak durma eğiliminde olduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir. Hizbullah, kendini askeri ve sosyal bir hareket olarak tanımlamış ve Lübnan devletini Batı emperyalizminin bir aracı olarak görmüştür. Bu nedenle Lübnan hükümeti ile uzlaşmaz bir tutum sergilemiş ve siyasal faaliyetlerle ilgilenmekten kaçınmıştır. Hizbullah, siyasal faaliyetlerin silahlı direnişi

zayıflatabileceği endişesiyle siyasetten uzak durmayı tercih etmiştir. Hizbullah'ın siyasete soğuk bakışının nedenlerinden biri, Lübnan seçim sisteminin Müslümanlara nüfuslarıyla orantılı bir temsiliyet hakkı vermemesi ve siyasi mezhepçilik ilkesine dayalı olmasıdır. Hizbullah, siyasi sistemin Şii cemaatini yeterince temsil etmediğini düşünmüş ve sistemin Marunilere sunduğu “mezhepsel ayrıcalıklar”ı reddetmiştir (Alagha, 2007).

Ancak 1989'da Taif Anlaşması'nın imzalanmasıyla Lübnan için yeni bir dönem başlamıştır. Bu anlaşma, Lübnan'ın çok mezhepli siyasal gruplarının temsiliyetinin daha adil bir şekilde düzenlenmesini öngörmüştür. Anlaşmaya göre parlamentodaki sandalye sayısı Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında eşit olarak paylaşılacak ve silahlı milis gruplar silah bırakacaktır. Ancak Hizbullah'ın silahlı kanadı bu anlaşmadan muaf tutulmuş ve silahsızlandırma sürecine dahil edilmemiştir. Taif Anlaşması, Hizbullah'ın silahlı kanadına meşruiyet kazandırmış ve silahlarını korumasına olanak sağlamıştır. Ayrıca anlaşma ile seçim sistemindeki denge Müslümanlar lehine bozulmuştur. Bu nedenle Hizbullah, anlaşmayı kabul etmiş ve silahlı direnişi sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde Hizbullah, Lübnan'daki siyasi sisteme daha fazla dâhil olma eğilimine girmiştir. Kendi siyasi kanadını oluşturarak parlamentoda temsil edilmeye başlamış ve siyasi gücünü artırmıştır. Ancak bu süreçte Hizbullah, dini kimliği ve direniş hareketi olarak algılanma konusunda hassas davranmış ve dengeli bir siyasi strateji izlemiştir.

Hizbullah, Lübnan'daki siyasi ve sosyal yapı içinde etkili bir rol oynamaktadır. Özellikle Lübnan'ın Şii Müslüman nüfusunun büyük bir kısmını temsil etmektedir. Nitekim bu topluluğun siyasi ve sosyal taleplerini savunma amacıyla kurulmuştur. İç politikada, Hizbullah Lübnan'ın siyasi sistemine bütünleşmiş olmuş ve parlamentoda temsil edilmiştir. Hareket, siyasi süreçlere katılarak ve hükümette yer alarak Şii toplumunun çıkarlarını korumaya ve savunmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Hizbullah, sosyal hizmetler ve sosyal adalet alanında aktif bir rol oynayarak; eğitim, sağlık, sosyal yardım ve altyapı gibi alanlarda Şii topluma hizmetler sağlayarak bu topluluğun günlük yaşamını iyileştirmeye çalışmaktadır. Zira bu sosyal yardımlar ve hizmetler, Hizbullah'ın Şii toplumu arasında geniş bir taban desteği kazanmasına katkı sağlamaktadır. Hizbullah, Lübnan içindeki etkili konumu nedeniyle siyasi krizler ve hükümet oluşum süreçlerinde de önemli bir rol oynar. Hükümet oluşumlarında Şii cemaatinin taleplerini ve çıkarlarını dikkate almak, Lübnan'daki siyasi istikrarın sağlanması açısından önemli bir faktördür (Bayat, 2006).

Hizbullah, sadece Lübnan'daki iç politikada değil, aynı zamanda bölgesel düzeyde de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle İran ile güçlü bağları vardır ve İran'ın bölgedeki önemli bir vekil gücü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Hizbullah, bölgesel politika ve çatışmalarda İran'ın çıkarlarını temsil etme ve savunma rolünü üstlenir (Gündoğan, 2012: 14-15). Hizbullah, İsrail ile çatışma ve mücadelede de önemli bir aktördür. Lübnan ve İsrail arasındaki uzun süredir devam eden çatışmada, Hizbullah, İsrail'e karşı askeri saldırılar gerçekleştirir ve Lübnan topraklarını İsrail işgalinden kurtarmak için direniş hareketini sürdürmektedir. Bu nedenle Hizbullah, İsrail ile sürekli bir gerilim içindedir ve bölgedeki güvenlik dinamiklerini etkilemektedir. Ayrıca Suriye'deki iç savaşta da Hizbullah'ın etkisi büyüktür. Suriye'deki iç savaşta Beşşar El-Esad yönetimini destekleyen ve Suriye'de çatışmalara müdahil olan Hizbullah, bölgedeki siyasi dengeleri etkilemektedir. Bu

durum, Hizbullah'ın bölgesel düzeydeki aktif rolünü ve etkisini göstermektedir (Demir, 2018: 12- 13). Özetle, Hizbullah, Lübnan'da iç politikada etkili bir aktör olarak hareket ederken, bölgesel düzeyde de İran'a yakınlığı ve İsrail ile çatışmadaki rolü nedeniyle önemli bir aktör olarak kabul edilmektedir.

Hizbullah'ın Türkiye-Lübnan ilişkilerine etkisi çok yönlü bir konudur. Bu etki, hem Türkiye'nin bölgesel politikaları hem de Hizbullah'ın bölgedeki gücü ve ideolojisi ile ilgili bir dizi faktörden kaynaklanmaktadır. Aşağıda, Hizbullah'ın Türkiye-Lübnan ilişkilerine etkisinin bazı ana yönleri belirtilmektedir.

- Hizbullah, Lübnan'daki siyasi süreçlerde etkin bir rol oynamakta ve Lübnan hükümetlerinde temsil edilmektedir. Türkiye, Lübnan'la olan ilişkilerinde Lübnan hükümetiyle iş birliği yapmak durumundadır. Dolayısıyla, Hizbullah'ın Lübnan hükümetindeki etkinliği ve politikaları, Türkiye'nin Lübnan ile ilişkilerini etkileyebilir.
- Hizbullah'ın, Lübnan'daki politik ve sosyal yapının bir parçası olarak Türkiye- Lübnan ilişkilerine dolaylı bir şekilde etkisi olabilir. Hizbullah'ın tutumları, Lübnan'ın iç politikasını etkileyerek Türkiye ile olan ilişkileri de etkileyebilir.
- Hizbullah, İran destekli bir Şii direniş hareketi olarak bölgesel güç dengesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde, Hizbullah'ın etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Hizbullah, İran'ın bölgedeki politikalarını desteklemekte ve bölgedeki dengeleri etkilemektedir. Bu nedenle, Hizbullah'ın bölgesel güç dengesi üzerindeki etkisi, Türkiye'nin Lübnan ile ilişkilerini ve bölgedeki politikalarını da etkileyebilir. Türkiye, Hizbullah'ın bölgedeki faaliyetlerini göz önünde bulundurarak Lübnan politikalarını şekillendirmeye çalışabilir.
- Hizbullah, bazı Batılı ülkeler tarafından terör örgütü olarak tanımlanırken, Lübnan'da meşru bir direniş hareketi olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin terörizm ve güvenlikle ilgili politikaları, Hizbullah'ın terör örgütü olarak tanımlanmasıyla etkilenebilir.
- Türkiye ve Lübnan arasındaki güvenlik iş birliği, Hizbullah'ın terörle mücadeledeki rolü ve varlığı göz önünde bulundurularak şekillenebilir. Türkiye'nin Lübnan ile güvenlik konularında iş birliği yaparken Hizbullah'ın etkinliği ve faaliyetleri dikkate alınmalıdır.
- Hizbullah, Filistin meselesinde İsrail'e karşı direniş hareketi olarak da bilinir ve Filistin halkının haklarını savunur. Türkiye, Filistin meselesine büyük önem veren bir ülke olarak, Hizbullah'ın bu konudaki duruşunu göz önünde bulundurarak Lübnan ile ilişkilerini şekillendirebilir.
- Hizbullah'ın Filistin meselesindeki tutumu, Türkiye'nin Lübnan ile olan iş birliğini etkileyen önemli bir faktördür. Türkiye ve Hizbullah'ın Filistin'e yönelik tutumları, Türkiye-Lübnan ilişkilerine yansıyan önemli bir konudur.

Sonuç olarak, Hizbullah'ın Türkiye-Lübnan ilişkilerine etkisi çok faktörlü gerçekleştiği söylenebilir. Hizbullah, Lübnan iç politikasında etkin bir rol oynamakta

ve bölgesel güç dengesinde önemli bir aktördür. Ayrıca terörizm ve güvenlik konularındaki tutumu ile Filistin meselesindeki duruşu da ilişkileri etkileyen faktörler arasındadır. Türkiye, Lübnan politikalarını şekillendirirken Hizbullah'ın bu etkilerini göz önünde bulundurmalı ve dengeli bir politika izlemeye çalışmalıdır. Hizbullah'ın Lübnan'daki güç ve etkisi nedeniyle Türkiye, Lübnan ile ilişkilerini yönetirken Hizbullah ile de etkileşim içinde olmak durumunda kalabilir. Ancak aynı zamanda Türkiye, bölgesel güvenlik ve istikrarı gözeterek uluslararası ortaklarının kaygılarını da dikkate almalıdır. Türkiye'nin Lübnan ile olan ilişkileri, bölgesel dinamikleri ve çıkarları dikkate alarak dengeli bir şekilde yönetilmelidir. Bu sayede her iki ülkenin çıkarlarına hizmet edilebilir ve bölgedeki istikrar ve barışa katkıda bulunulabilir. Türkiye'nin Lübnan politikaları, çeşitli faktörleri ve aktörleri göz önünde bulunduran kapsamlı bir strateji ile belirlenmelidir.

Kaynakça

- A. Kardaş ve Şeyh (Editörler), 2013 *İsrail-Lübnan Savaşından Sonra: Sorunlar ve Çıkarımlar İçinde* (S. 165-186). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi.
- Akıllı, E. (2012). "Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı". *Ortadoğu Analiz Dergisi* 4(37), 39-45.
- Alagha, J. (2007). *Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Andırırbu, R. (2020). "Bütünleşemeyen Lübnan'da Temel Siyasi Aktör Olarak Dini Gruplar". *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2.
- Arabnews, 2010. *Arabnews*, (2010). <https://www.arabnews.com/node/348910>.
- Araştırması". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18 (37) , 629-656 . DOI: 10.35408/Comuybd.654876.
- Associated Press (2020). <https://apnews.com/article/middle-east-religion-elections-lebanon-voting-a57bbaa31d7fe3a2010bbe51b31955c1> (Erişim Tarihi: 15.05.2023).
- Atay, F. R. (2013). *Zeytin Dağı*. Pozitif Yayınları. İstanbul, 2023.
- Ayhan, V. ve Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*. Bursa: Dora Yayınları.
- Balcı, A. (2018). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa Y ayınları. Bayat, A. (2006). *Orta Doğu'da Maduniyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BeyrutBüyükelçiliği.(2021).*BilgiNotları. Askeriİlişkiler*.
- Cicioğlu, F. & Miş, N. (2012). "Arap Baharı ve Yeni Ortadoğu". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 1-4. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29137/311656> (Erişim Tarihi: 05.09.2023).
- Crisis Group (2005). "Syria After Lebanon, Lebanon After Syria". *Middle East Report* 3. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/syria-after-lebanon-lebanon-after-syria> (Erişim Tarihi: 07.07.2023).
- Demir, H. (2018). "Şii İlim Havzalarının Tarihi Seyri: Kum ve Necef". İRAM Center/ İnan Araştırmaları Merkezi. <https://iramcenter.org/sii-ilim-havzalarinin-tarih%C3%AE-seyri-kum-ve- necef-1181> (Erişim Tarihi: 14.03.2023).
- Dışişleri Bakanlığı. (2021'a). "Beyrut Büyükelçiliği". <http://beyrut.be.mfa.gov.tr/>

mission/about (Erişim Tarihi: 14.09.2023).

Dışişleri Bakanlığı. (2021b). “Türkiye-Lübnan Siyasi İlişkileri”. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-lubnan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 03.05.2023).

Duran, H. & Özdemir, Ç. (2012). “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 7(2), 181-198.

Faour, M. A. (2007). “Religion, Demography, And Politics in Lebanon”. *Middle Eastern Studies*, 43(6), 909–921. Doi:10.1080/00263200701568279.

Gündoğan, Ü. (2012). *İran ve Ortadoğu*, Ankara: Adres Yayınları.

Hamdan, 2013. Hamdanin Dahman, Hafidha. (2013). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Arap*

Hammoura, J. (2017). “Turkish Foreign Policy Under The AKP Rule : The Limited Role of Türkiye in Lebanon (April)”. https://www.academia.edu/32369900/Turkish_Foreign_Policy_Under_the_AKP_Rule_The_Limited_Role_of_Türkiye_in_Lebanon (Erişim Tarihi: 04.05.2023).

<http://beyrut.be.mfa.gov.tr/mission/showinfonote/254149> (Erişim Tarihi: 05.06.2023).

Kurt, V. (2019). *ABD Ve Suriye Krizinin Dönüşümü*. Ankara: Kadim Yayınları.
Lebanon24 (2019). <https://www.lebanon24.com/news/lebanon/541110/lebanon24-article>.

Kürkçüoğlu, Ö. (1972). “Türkiye’nin Arap Orta Doğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27.

Liderlerin Cemal Paşa’nın Emriyle idam edilmesi بأمر حفیظة دان، إعدام القادة العرب بأمر جمال باشا على الحركات العربية.

Oğuzlu, T. (2011). “Soft Power In Turkish Foreign Policy”. *Dış Politika*, (1-2).
Özdemirci, A. (2014). “Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Girişimciler Üzerine Bir Alan

Pollack, D. (2019). “New Lebanon Poll: Despite Protests, Most Shiites Still Back Hezbollah And Iran”. The Washington Institute For Near East Policy. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/new-lebanon-poll-despite-protests-most-shiites-still-back-hezbollah-while-sunnis> (Erişim Tarihi: 05.05.2023).

Sağsen, İ. (2011). “Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”. *Orta Doğu Analiz*, 3, 31– 32.

Şöhret, M. (2014). Ulus devletler ve devlet sistemi: Lübnan modeli. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 85–108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/>

hititsosbil/issue/7712/100998

- Telci, İ. N. (2017). “Türkiye’nin Mısır Politikası”. *Türk Dış Politikası Yıllığı Dergisi*, Erişim Adresi: <https://tdpyilligi.setav.org/tdp/turk-dis-politikasiyilligi-2017.pdf> (Erişim Tarihi: 09.04.2023).
- Torelli, S. M. (2018). “The Rise And Fall Of The Turkish Model For The Middle East”. O. Işıksal, Hüseyin, Göksel (Ed.), *Türkiye’s Relations With The Middle East* İçinde (S. 53). Switzerland.
- Turhan, T. (2012). *Küresel İhanetin İç Yüzü ve Arap Baharı*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Türk Ekonomi Bakanlığı (2012). İhracat Bilgi Platformu. <https://ticaret.gov.tr/haberler/tasucu-gumruk-muhafaza-personeline-basari-odulu> (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- Yılmaz, K.G. (2016). “Uluslararası Ticaret ve Yatırım Teorisi Olarak Eklektik Paradigma: Geçmişten Günümüze Bir Bakış/Eclectic Paradigm As An International Trade And Investment. Theory: A View From Past To Present”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/26967/283440> (Erişim Tarihi: 04.05.2023).
- Yüzbaşıoğlu, N. (2019). “Lübnan Cumhurbaşkanı Avn’ın Osmanlı Dönemi İfadelerine Sert Tepki”. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnancumhurbaskani-avnin-osmanli-donemi-ifadelerine-sert-tepki/1570380> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Zencirli, M. (2012). “Arap Baharı’nın Lübnan’daki Siyasi Ve Ekonomik Etkileri”. Orsam Orta Doğu Araştırmaları Merkezi. <https://orsam.org.tr/tr/anasayfa> (Erişim Tarihi:)18.10.2023